

A tanszék szabadsága.*

Több mint száz éve, hogy Condorcet szavai elhangzottak: semmiféle közhatalomnak se legyen meg a joga arra, hogy megakadályozza új igazságok kifejtését és a pillanatnyi érdekeivel vagy politikájával ellentétes elméletek tanítását! és még mindig aktuális és vitatott a tudomány és a tanszék szabadságának a kérdése. A Wahrmond esete még csak az imént rázta meg egész Ausztriát, és a múlt évszázad, a nagy 19-ik század egész folyamán láthatjuk a szomorúan ismétlődő képet, mikor a professzor kénytelen otthagyni katedráját, mert olyast tanított, ami a hatalmasoknak nem tetszett.

A kérdést most azon az alapon vizsgálom, hogy miféle szerepe van a társadalom szempontjából; s ekkor az egész szoros kapcsolatba kerül a tudomány szabadságának kérdésével és épen ezért ezt veszem kiindulási pontnak.

Ma már közhellyé vált e tétel: a tudomány szabadsága biztosítandó. Igaz, hogy csak addig hirdetik s hagyják ellentmondás nélkül, míg gyakorlati eredményeiben valamely életbevágó nagy érdeket nem sért. Mert ilyenkor az élő érdekek eleven ereje feltámad, visszavág s nem törődve elvekkal, igyekszik a veszedelemtől szabadulni, ha lehet szépszerével, ha kell, erőszakkal is. Ekkor aztán, mint az már lenni szokott, a visszahatásnak elméleti igazolását is keresik, megszorítanák magát a tételt s azt mondják: a tudomány szabad, míg a fennálló társa-

* Tanévmegnyitó beszéd a debreceni ref. főiskolán 1908 szept. 9-én.

dalmi rendet nem rombolja, vagy amíg a vallást nem sérti, és így tovább. Vagyis, hogy csak bizonyos keretekben szabad. Újra és újra előáll tehát a szüksége annak, hogy az ily princípiumok megvédessenek, a támogatásukra szolgáló okok és érvek és az ellenérvek újra revízió alá vétessenek, s a küzdelem értők újra meg újra megvívassék. És ez helyes is, hogy így van; az ily elveknek az érvek friss tudatosságával kell hatni minden generációra, minden generáció világnézetének kritikáján átmenni, minden generáció érvényességi pecsétjével elláttatni. A tudomány szabadsága furcsa elv volna, ha magára az elvre kizárnók a folytonos és előítéletlőt mentes kritika alkalmazását.

A tudományt legtágabb értelmében, t. i. az isméket is idevéve, a jelenségek felderítésének és összefüggéseik megállapításának nevezhetjük. Általa megismerjük, hogy mi volt, mi van, s amennyiben az okozati egybefüggést ismerjük, e megismerés fokához képest, bizonyos mértékben azt is, hogy mi lesz. Kétségtelen, hogy a tudomány tökéletességének egyik fokmérője, hogy mennyire vagyunk képesek általa a jövőt megállapítani. A fizikus biztosan megtudja előre mondani, mikor egy követ a ház tetejéről leejtünk, hogy milyen végsebességgel fog az a földre esni. Az orvos — már kevesebb biztossággal — hogy a tüdőgyulladás krízise ezen és ezen a napon áll majd be. A statisztikus hozzávetőleges biztossággal, azonban a hozzá nem értőkét messze meghaladó pontossággal megmondja, hogy Magyarországon a jövő évben ennyi meg ennyi születés lesz; a nagy bankár előre lát üzleti konjunktúrákat; és így tovább mindinkább fogyó valószínűséggel és biztossággal az emberi élet mind szövevényesebb társadalmi jelenségeiben egész odáig, hogy a szociológus az emberiség s emberi társadalmak jövő fejlődésének egy pár nagy vonását képes a valószínűség bizonyos mértékével vázolni.

Mi ennek a jövendölésnek a fontossága az emberi cselekedetekben? Sokkal nagyobb, mint első pillanatra gondolnók. Tulajdonképen minden tudatos emberi cselekvésnek lelki előzményei közt ott van.

Minden tudatos cselekvést azért végeznek így vagy amúgy, mert a cselekvő azt hiszi, hogy cselekvésének eredménye ez meg ez lesz. Minden cselekvésben egy jövendölés szerepel, mint motívum, a jövendölésre pedig a tudás képesít elsősorban. Minél teljesebb tudás alapján történik az elhatározás és a cselekvés, annál biztosabb, hogy a cselekvésnek a szándékolt és

várt eredménye lesz, vagyis, hogy a cselekvő közvetlen célját eléri. Ámde nemcsak egy kitűzött cél elérésére való legalkalmasabb cselekvés fog a tudás teljességétől függni; hanem maga a cél kitűzésének helyessége és eredményessége is. Tudniillik az egész emberi élet, amennyiben tudatos, az érdekelismerések és ennek megfelelő célkitűzések s azok megvalósítására irányuló cselekedetek többé-kevésbé összefüggő rendszeréből áll. S annál magasabb rendű és öntudatosabb az élet, minél összefüggőbbek, egymáshoz illeszkedőbbek e célok, illetőleg cselekedetek. Az alsóbb nivójú egyéniség jellemzője a tétova kapkodás, cselekedetek s magatartások inkonzekvenciája, sokszor ellentétessége. De bármily nivójú legyen is az a lelki élet, mind-egyikben a célok összefüggő csoportjait látjuk. Az egyik közeli célt azért akarom, mert vele egy másik, távolabbi célokat vélelem elérhetni, és így tovább. De, hogy ez a közeli cél helyesen legyen megválasztva arra, hogy elértvén, általa távolabbi célokat elérhessem, ehhez megint tudás kell. Tegyük fel, hogy én Afrikába, a Kapföldre akarok utazni. Ez a közvetlen célokom. Hogy ezt legtökéletesebben, vagyis aránylag legolcsóbban, leggyorsabban és legkényelmesebben elérhessem, ahhoz bizonyos tudás kell; ami, igaz, hogy ma minden félig-meddig művelt ember által egy kis utánjárással megszerezhető, de mégis csak tudás. És ez utazás tökéletessége tudásom fokától fog függni; képzeljük el, hogy a szükséges útiköltséget egyformán odaadjuk egy sokat utazott *globetrotternek* és egy szegény havasi oláhnak; vajjon melyik s hogyan jut oda hamarabb és könnyebben. Ez az Afrikába való utazás a közelebbi célokom. De odaérni azért akarok, mert azt reményelem, hogy ott kereseti alkalmat találok, üzleteket köthetek. Ez a távolabbi célokom. Már most megint a tudásom tökéletességétől függ, hogy vajjon arra, hogy jó keresetre tegyek szert, helyesen választottam-e a Fokföldet, vagyis helyes volt-e egészben azt tűzni ki célul, hogy a Kapföldre eljussak. Tegyük fel, hogy tudásom helyes volt, és e hely csakugyan alkalmas arra, hogy ott anyagilag boldogulhassak. De ez anyagi boldogulás számomra csak akkor értékes, ha egészségemet nem 'teszem vele tönkre; máskülönben az Afrikában való kereskedés, mint kitűzött cél, megint nem kívánatos és nem helyes rám nézve; ezt pedig csak újabb tudás alapján állapíthatom meg, ha t. i. ismerem a magam szervezetét, a ránézve ártalmas vagy előnyös tényezőket, és a kapföldi erre vonatkozó viszonyokat. Ezt az exotikus példát azért, hoztam

fel, mert belőle sokkal plasztikusabban kitűnik, hogy csakugyan bizonyos tudásanyag megszerzésétől függ mindenkor helyes cselekvésünk. A mindennapi életben egy ház vagy egy ruha vételénél is épen így van ez, csakhogy az arra vonatkozó tudás sokszor oly általános, mindenkiben meglevő, hogy nem tűnik fel annyira, hogy az is tudás, hogy azt is meg kellett szerezni és hogy anélkül sikeres cselekvést nem végezhetnénk, helyes célokat nem tűzhetnénk ki.

A fenti példában láttuk tehát, hogy minél teljesebb a tudásunk, annál jobban el tudjuk érni kitűzött célunkat és — ami ép oly fontos — annál helyesebb célokat tudunk kitűzni, vagyis ami ugyanaz, a jelenségeket annál helyesebben tudjuk értékelni.

A célok és jelenségek értékelése pedig az etnikai életet teszi ki. S mind magasabb, mind általánosabb célokhoz viszonyítva a konkrétebb, különösebb célokat, vele egész etikánk alakul ki, míg az egyes célok megvalósítására szolgáló eljárások összessége a legtágabb értelemben vett technikáját adja az emberi cselekvéseknek. Látjuk, hogy mindkettőben a tudás játszik elsőrangú szerepet. A legtökéletesebb etikának és a legtökéletesebb technikának fő faktora a tudás. Az ethika és technika tökéletessége pedig az egyéni és közösségi élet tökéletességének főfeltétele, s ezért bátran állíthatjuk, hogy az egyéni és közösségi lét tökéletesebbé válásának, tehát úgy fennmaradásának, mint fejlődésének egyik főtenyezője a tudás, mely míg egyrészt a létfeltételekhez való alkalmazkodást tökéletesíti, másrészt a létfeltételeket átídomítani s kedvezőbbé tenni képes; vele az összműködést fokozni és a káros tényezőket leküzdeni tudjuk.

Ámde, ha a tudásnak a társadalmi és egyéni élet körében ilyen nagy szerepe van, csak természetes, hogy a tudás megszerzése és fejlesztése, vagyis a tudomány művelése elsőrangú fontosságú társadalmi feladat.

Ápoló tevékenységéről szólni nem tartozik most kitűzött feladatunk körébe; az állam védő tevékenységet vizsgáljuk, s annak is csak egy részét: hogy maga az államhatalom önmagával szemben mily szabadságot biztosítson a tudománynak.

A tudomány művelése ugyanis, bár látszólag békés foglalkozás, sok támadást kelt. Már magában véve az, hogy valami új, a megszokottól eltérő, új és szokatlan gondolatfolyamatokra kényszerítő, az emberek nagy tömegénél ellenszenvet kelt. Hát még, ha az új tan, vagy felfedezett új igazság megszokott kedves vagy kegyeletes érzéseket sért, hatalmi helyzeteket, elő-

nyöket fenyeget. Ilyenkor, igazság ide, igazság oda, a megtámadott eleven érzés, a fenyegetett érdek sarkára áll és támad. Ha ez a támadás tudományos jellegű védekezés és ellentámadás formájában történik, egészen jogosult; de ezzel itt nem foglalkozunk, de érdekel bennünket, ha más úton támad. Támad társadalmi úton, ha másképp nem teheti, de különösen támad közhatalommal, büntető bírósággal, ha elég erős helyzete van az államban annak a megsértett érdeknek vagy érzésnek. Galilei és különösen Bruno, nolai szerzetes, akit 6 évi börtön után a római *Campo di fiori*-n, a virágok mezején égetnek el csillagászati tanai miatt, melyektől az egyház a teremtés dogmáját feltette, klasszikus példái ennek. És még nagyobb támadásnak lett kitéve a tudományos kutatás, ha eredményei nemcsak egyes befolyásos körök érdekébe, hanem általánosan elterjedt érzelmekbe, szinte a társadalom túlnyomó nagy része által magáénak ismert érdekekbe ütköznek. Mi legyen ilyenkor a zsinórmértéke az állami magatartásnak?

Nem lehet más, mint ami a tudomány szerepéről fentebb mondottakból önként következik: a tudomány művelője számára a teljes szabadság biztosítása. Az állam a maga kényszerítő, befolyásoló beavatkozásától is óvja meg a tudomány bűvárát. Ha az állam folyton szemelőtt tartja azt a gondolatsort, hogy a tudás főfaktora az egyéni és közösségi fejlődésnek és tökéletesedésnek, hogy a tudás minden haladása egyéni és társadalmi haladást jelent és a tudásban való magasabb fokra jutás másokkal szemben is a nagyobb erőt, a nagyobb életképességet s az életbenmaradás nagyobb biztosítékát jelenti, akkor nem térhet ki az elől, hogy a tudomány művelését minden pillanatnyi érdektől és múló szemponttól függetlenítendő abszolút értéknek tekintse, épen saját fenmaradása és fejlődése szempontjából is. És ezt feltétlenül érvényesítendő elvnek kell odaállítania, mert csak így képes a kisebb-nagyobb tetszetőséggel fellépő opportunisztikus szempontoknak, a fellépő, elnyomásra irányuló igényeknek ellentállni.

És mint abszolút princípiumot kell az államnak ezt kezelni abból az okból is, mert csakis így érhető el a cél: biztosítani a tudomány, s vele az emberi társadalom fejlődését. Tudniillik, mint már előbb említettem, amúgy is elég gátja és féke van a tudományos kutatásnak azokon a tereken, ahol közvetlen eleven érdekeket érint. A társadalmi nyomás, az egyéni előhaladás kockáztatása úgyis elég akadály, amely ugyancsak megrostálja

az embereket, s talán túlságosan is biztosítja azt, hogy csak az igazán erős meggyőződés mer majd mégis ilyen új eredményekkel előállni. Ha már most még ehhez az állami megrendszabályozás, büntető üldözés, állástól megfosztás stb. járna, ez a kutatást bizonyos tereken vagy egészen, vagy mindenesetre oly mértékben bénítaná meg, amely alatt épen az a legfőbb társadalmi érdek szenvedne, amely, mint fentebb láttuk, a tudományos kutatáshoz fűződik.

Ámde azt mondják: jó, a tudomány legyen szabad; a bebizonyított tudományos igazságok, törvényszerűségek, amelyek, ha nem ismerjük őket, úgy is hatnak — és csak struccpolitika volna előlük fejünket a homokba dugni — hadd fedeztessenek fel és hirdettessenek bántatlanul. Ámde a tévtanok, melyek tudományos igazság mezébe öltöztetve árúztatnak útonútfélen, meg azok az elméletek és hipotézisek, amelyeket ma felkapnak, holnap lecáfolnak, azok a tanítások és úgynevezett „tudományos eredmények“, melyek ellen nemcsak a közérzület, hanem a tudósok egész serege is feltámad és tarthatatlanságukat kimutatja, azok is részesedjenek a tudomány szabadságának jótékony védelmében?

Ezekkel szemben is védetlenül hagyjunk élő, eddig jogosultnak tartott érdekeket és érzelmeket? Hiszen épen az, ami az igazi tudományos eredményekkel szemben kíméletet s teljes szabadságot parancsol, hiányzik ezekben: az objektív igazság.

Mindez első pillanatra plauzibilis okoskodásnak látszik; de közelebről megtekintve tarthatatlannak bizonyul.

A tudományos munka és kutatás végső fokon, legérdelegesebb részében, mint amilyen a keresés, a keresés irányának, módszerének megválasztása, az eredmény megtalálása és legtöbbször bizonyítása is, egyénileg, nem társas összműködésben folyik.

Már most a kutató épen ebben az egyéni munkájában, haszabad azt az annyiszor rosszul használt kifejezést megint rosszul használni, szuverén; vagyis nem illeszkedhetik senki másnak, semmi másnak követeléséhez, diktátumához, mint csakis a vizsgálat alatt álló jelenségkör adott tényeihez, s azok mutatkozó természetéhez, valamint a maga észlelő és gondolkodó szerveinek berendezéséhez. Épen az, hogy keres és újat talál, teszi azt lehetetlenné, hogy a régi eredmények alapján, a régi gondolkodással, előre iránytadó kereteket szabhasson neki más külső faktor, pláne valamely hatóság. Tehát kutató működésében nem tarthatja magát semmiféle ráoktro-

jált szabványhoz; hiszen minél újabb, tehát teremtőbb a munkája, annál kevésbé lehetett azt a régeből előrelátni, és előre rendszabályozni.

De a kész eredmény megítélése sem olyan egyszerű. Az eredmény kihozása, átlátása oly intenzív velefoglalkozást, belemerülést igényel, amilyent rendszerint épen csak a vele foglalkozó végzett, és így még szakemberre is csak hasonló belemerülés és velefoglalkozás teszi lehetővé egyenlő rangú és értékű ítélet kimondását. Igaz, hogy van a kutatásoknak sok oly tere, ahol az objektív, szinte mondhatnám kézzelfogható bizonyítás lehetséges: de ez aránylag szűk tér. Minden tudományban csak a tények felderítése ilyen; aztán a szűkebb körű, egyszerűbb viszonyokra vonatkozó törvényszerűségek megállapítása. Az egyszerűbb jelenségcsoportokkal foglalkozó tudományoknál, mint elsősorban a matematikánál, aztán bár csökkenő mértékben a fizika-, kémia- és fiziológiánál elég magasra ér az exakte bebizonyítható törvények sora; de itt is az elméletek felállítása, a jelenségek megmagyarázása exakt bebizonyítás útján rendszerint nem lehetséges, annál kevésbé a hipotéziseké, amelyek pedig a tudományos építésnek nélkülözhetlen állványai. A komplikáltabb jelenségekkel foglalkozó tudományoknál pedig épen komplikáltságukkal arányban mind kevésbé lehet kézzelfogható, mindenki számára *ad oculos* demonstrálható bizonyítással élni; s itt az igazságok, szinte a tudományos téren való létért való küzdelem megrostálásán menve keresztül maradnak csak fenn, jutnak idővel a régiek lassú megtérése s az új generáció mind nagyobb idepártolása által közelsímetetéshez. Hiszen azt látjuk, hogy még a természettudományok terén is — a már komplikáltabb élettani és pathológiai jelenség körben — leráthatnak s üldözhetnek felfedezéseket, amelyek később közelsímetést vívnek ki. Ott látjuk Semmelweis példáját. A gyermekági lázra vonatkozó korszakos felfedezését kortársai, a bécsi fakultással élükön kinevették, Semmelweisz szédelgőnek deklarálták s az örületbe kergették; ma meg márványszobra áll Budapest kellő közepén, utcát neveznek el róla, s a budapesti egyetem legnagyobb büszkeségei közé sorolja egykor félreismeret, üldözött tanárát.

Vagy ott van a leszármazási elmélet és a Darwinizmus, a 19. század a legnagyobb és legfontosabb természettudományi eredménye, melyet ma már, igen kis kivétellel, az összes természettudósok elfogadnak, az ellenkezés, felháborodás és gúny

minő viharát keltette születésekor, mennyi idő kellett, mennyi munka és kitartás, hogy e tételek igazságát elfogadtassák. Bizony könnyű lett volna az első időkben nagy természettudósokra való hivatkozással is tévtannak, humbugnak minősíteni, s a fentemlített elv alkalmazásával államilag elnyomni.

De nemcsak a theóriáknak, hanem még az egyszerű ténymegállapításoknak is küzdeniök kell, míg hitelességüket elismerik. 1751-ben a Zágráb mellett való Hrasinában meteor esett le; mindkét darabját, a püspök által felvett jegyzőkönyvvel együtt Bécsbe küldték Mária Terézia parancsára; az egyik darab ma is látható a császári természettudományi múzeumban. Mikor erről 1790-ben, tehát úgy 40 év múlva egy okmány állított ki, a *Hofmineralien-Kabinet* akkori vezetője, tehát komoly szakember, a következő széljegyzettel látta azt el: „Das das Eisen vom Himmel gefallen sein soll, das mögen im Jahre 1751 selbst Deutschlands aufgeklärtere Köpfe bei der damals unter uns herrschenden Unwissenheit in Naturgeschichte und Physik geglaubt haben; aber in unserer Zeit wäre es unverzeihlich, solche Märchen auch nur wahrscheinlich zu finden.“

Ugyancsak 1790-ben Jurillacban (Gascogne) esett le egy meteor; erről a községi elöljáróság jegyzőkönyvet vett föl, amelyet 300 községi lakos írt alá. A párisi tudós akadémia nagyban mulatott ezen az okmányon és Berthelon fizikus azt írta róla: mily szomorú, ha azt látja az ember, hogy egy egész község bizonyít jegyzőkönyvileg népmeséket, ami fölött csak szánakozni lehet. Mit mondjak ily jegyzőkönyvről? Minden megjegyzést magától megtesz rá a filozofikus olvasó, aki egy nyilvánvalólag hamis ténynek, egy fizikailag lehetetlen tüneménynek ezt a hiteles bizonyítását olvassa.

Hát ilyen sorsuk van a most elismert igazságoknak; de megfordítva, az ellenkezőre még több példát találunk. Kitűnően megalapozottnak látszó uralkodó elméletek taszítatnak le trónjukról rövidebb, hosszabb idejű dicsőséges uralkodás után.

A szakember százával hozhatná fel rá a példákat a természettudományok köréből, és én csak a legújabb detronizálásra akarok utalni, mely napjainkban készülődik, mikor az atomtheória látszik végét érni, sőt *horribile dictu*, az elemek tana is, és így egész fizikai és kémiai világnézetünk lesz sarkaiból kiforgatva.

És mindez az exaktnak nevezett természettudományok terén van így és szántszándékkal emeltem épen ezeket ki; mert általánosan elismert dolog, hogy az úgynevezett szellemi tudomá-

nyok terén még sokkal kevésbé vagyunk képesek tételeinket mindenkit meggyőző módon bizonyítani, s a tételek érvényesége is sokkal inkább vitatható.

Látjuk tehát, hogy az emberiség tudományos fejlődése korántsem úgy megy végbe, mint amilyen például a római Kolosszeum építése lehetett, ahol előre pontosan kifaragott kőtömböket illesztenek előre meghatározott terv szerint egymásra, és emelkedik következetes kiszámítottsággal, megbonthatatlansággal és változhatatlansággal egyik fal és boltív a másik után; hanem inkább folytonos próbálkozások, feltörekvések és balsikerek, különböző irányokban való keresések, előrehatolások és visszaterések változatos nyüzsgő képét mutatja.

Az emberiség éltének minden napján oly tudásanyaggal operál, mely jobb, mint a tegnapi volt, melyben a cselekvő ember közvetlenségével hisz, de amelyről tudnia kell, hogy a holnap jórésztét lomtárba dobja. De ha tudja is, hogy a holnap tökéletesebbet hoz, ma mégis csak ez a legtökéletesebb, és ezért, míg egyrészt szereti és nagyra tartja, másrészt tisztelettel várja az újat és azok munkásait.

És ha felismertük, hogy ez így van, magától következik, hogy nincs módunkban hiteles hatósági elválasztó vonalat húzni igazi és nem igazi tudomány között, hanem minden emberi véleményt rá kell bízni arra a nagy rostára, mert más nincs, amit úgy hívunk, hogy a vélemények szabad versenye.

Ha így arra az eredményre jutottunk, hogy a tudományos kutatás szabadsága feltétlenül biztosítandó, ezt a tételt könnyen vonatkozásba hozhatjuk a tanszék szabadságának a kérdésével.

Első pillanatra úgy látszik, hogy ha igaz az, hogy a tudomány művelése feltétlenül szabadon hagyandó, akkor ugyanezt az elvet kell alkalmazni egyszerűen a tanításra is; hiszen a tanításnak épen az a feladata, hogy a tudományos kutatás eredményeit mással közölje, vagyis elterjessze, és ha mindaz igaz, amit a tudomány hasznáról mondtunk az egyéni és közösségi élet- tökéletesebbé tétele körül, úgy az csak akkor igaz, ha azt a tudást lehetőleg sokakkal” közöljük s nem marad egynéhány kiválasztott egyén féltve őrzött kincse.

Ámde a tanításnál sok más is közrejátszik, ami a tételt módosítja.

Elsősorban vegyük figyelembe, hogy épen az a szempont, amely a tudományos kutatásra nézve a teljes szabadságot dik- tálja, módosítja némileg e tételt a tanításnál, az t. i., hogy a

tudomány sok tételének az igazsága vita tárgya lehet, s aziránt az emberek pártokra, csoportokra szakadnak. Minden csoport a maga igazságát védi, s jogosan igyekszik — épen mert igaznak tartja — azt a véleményt terjeszteni, másokba is átplántálni. Nyilvánvaló tehát, hogy azt a tanítási működést, melyet ez a csoport végez vagy végeztet, oly szellemben, azoknak az igazságoknak hirdetésével fogja végeztetni, amelyeket épen maga igaznak, helyesnek tart. És így, ha ily csoport iskolát tart fenn és tanárokat, csak természetes, hogy a maga igazságait akarja s fogja azokban az iskolákban propagáltatni, s az új nemzedékbe beleültetni. Ezért csak természetes, hogy gondosan kiválogatja a tanárokat, vagyis olyanokat tesz meg, akik e csoport igazságait vallják s fogják tanítani; és miután ilyen — nevezzük jobb híján — csoportigazságok tanítására lettek a tanítók alkalmazva, természetes és indokolt, hogy ellenőrzés tárgyai, hogy vájjon a csoportigazságot tanítják-e, és indokolt, ha eltávolíthatnak, ha ennek a várakozásnak meg nem felelnek. Ez így van minden csoportnál, legyen az akár egy vallásfelekezet, akár szocialista párt, akár egy nemzeti társadalom. Saját létfentartásáért, saját vallott meggyőződéséért küzd, mikor az általa vallott igazságoknak az utódokba, vagy általában az oktatás alá vetekbe való átplántálását kívánja azoktól, akiket ezzel és épen ezzel megbízott.

Itten tehát a tanszék szabadságáról abban az értelemben szólni nem lehet, hogy a tanár a maga egyéni meggyőződése szerint való igazságot taníthassa akkor is, ha az a megbízója által vallott és taníttatni kívánt igazságtól eltér, és a tanárt ilyen tanító működésében a megbízója meg ne zavarhassa. Épen olyan a helyzete, mint annak a vezércikkírónak volna, akit egy republikánus lap szerződtetett, ismerve republikánus elveit, s akit aztán monarchikus jellegű meggyőződés száll meg, s a vélemény szabadság nevében követelné, hogy a republikánus lap tovább is adja ki királpárti vezércikkeit. Ilyenkor se a tanárra, se a vezércikkíróra nézve nem lehet más választás, mint az, hogy vagy otthagyja azt a működési kört, amelyre más előfeltételezések közt lett megtéve, vagy erőt vesz meggyőződésén és a helyzettel megalkuszik.

Azonban nyilvánvaló, hogy ily berendezés mellett az a nagy érdek, amely, mint előzőleg láttuk, a tudomány szabadságának elvéhez fűződik, nagyon veszélyeztetve lesz. Tudniillik a tanító és kutató foglalkozás régtől fogva legtöbbször együtt

jár, a „tanár” és „tudós” fogalmak a közönséges, kissé túl bőkezű nyelvhasználatban is együtt járnak, és ha nem is minden tanár tudós, de idáig igen sokszor, talán legtöbbször a tudós tanár is volt. Csak a modern társadalmak nagyszabású munkamegosztása és a tudományművelés fontosságának mindinkább növekvő felismerése hozza meg mind sűrűbben a különválást. Ha már most a tudós tanár is, csak nyilvánvaló, hogy tanári, tanítási megkööttsége tudományos működésének a megköötését, vagy legalább is nagyfokú gátoltatását is maga után vonja. Nem lehet intenzív tudományos kutatás mellett, s az így intenzíve megérlelődő tudományos meggyőződések mellett mást, mint ezt tanítani. És így ha tanításában gátolva van, tudományos működésében is gátolva lesz, s a kényszer, mely a tanárra irányul, a tudóst is éri. A tudomány szabadságát fentartani, de egyúttal a tudóst tanári működésében korlátok közé szorítani megoldhatlan feladat.

De a tudomány szabad művelésének nagy érdeke azt is megkívánja, hogy a tudományos kutatás eredményei szabadon közzéteszenek is. És pedig nemcsak sajtó útján, hanem az élő szó s közvetlen érintkezés és útmutatás hathatóságával. Úgyhogy nemcsak a hiányos munkamegosztás és a társadalmaknak még nem eléggé kifejlett méltánylása a tudományosság iránt hozza magával a tudósi és bizonyos tanári funkciók egyesítését, hanem maga a tudományfejlesztés érdeke is.

Hogy lehet már most a kettőt megegyeztetni: azt a jogos érdekét minden társadalmi csoportnak, fel egész addig, mely az állami szervezetet is a kezében tartja, hogy a maga vallott igazságainak terjesztéséről, az új nemzedékbe átültetéséről gondoskodhassék, azzal a nagy és magas érdekével együttvéve minden társadalmi csoportnak, vagyis az egész emberi társadalomnak, hogy a tudomány fejlődése és hirdetése elé semmiféle gát ne vetessék?

Először azáltal, ha biztosítatik minden csoport számára a szabadság, hogy taníttathasson. Abból, amit a tudomány szabadságáról mondtunk, egyenesen következik, hogy a tudomány eredményeinek a hirdetése, a tanítás is szabad legyen minden csoport számára, a „csoportigazságok” számára.

Másodszor azáltal, ha az állam vagy védelme alatt bármely más, hatalmasabb csoport, belátván a tudományfejlesztés magas érdekét, mely csakis teljes szabadsággal történhetik, ezt külön közösségi feladatnak ismeri el s állapítja meg. Vagyis a külön

csoportigazságok szerint és alapján való tanítás mellett intézményeket létesít a tiszta, előfeltételezésektől mentes tudomány teljesen szabad művelésére. Ezt megteszi egyrészt külön tudományos intézetek felállításával, mint amilyen például az *Institut Solvay* Bruxellesben, a társadalmi tudományok kutatói számára. Megteszi másfelől tisztán tudományos iskolák felállításával, melyektől nem kíván egyebet, mint az igazság kutatását minden mellétekintet nélkül. Ma ilyen intézeteknek kell tekintenünk az egyetemeket s a vele tanításra egyenrangú más főiskolákat. Á gyakorlati ismeretek közlésére nem kell egyetem és egyetemi tanár (már tudniillik olyan egyetem és egyetemi tanár, aki e nevet megérdemli); ezt derék mesterek is elvégezhetik. A mai egyetem, míg más külön intézeteket e célra nem alkotnak, első sorban a tiszta tudomány műhelye. Oda megtesznek tanárokat oly férfiakat, kik tudományos munkára való képességek szerint lettek kiválasztva, és ezen képességükben bízva, számukra a teljes szabadságot megadják. Ok a holnap munkásai legyenek, kik magas vártájukon megláthassák a kelő új csillagokat, s ne kelljen félniök attól, hogy a tömeg, mely lent még nem lát semmit, keresztre feszítse őket.

Jászi Viktor.

